

Системний показник мотивів українських соціально-побутових пісень (як перший крок до вивчення історичної поезики)

1. До питання про теорію мотиву та її проекцію на пісенний фольклор

Історична поезика як дослідницький напрям покликана виявити послідовність розвитку, взаємодію та взаємовідношення різних художніх форм і засобів, які творять ту чи іншу цілісну художню систему. Питання суті поняття «історична поезика» вперше порушив О.Веселовський, який обґрунтував потребу нового наукового напрямку в дослідженні «еволюції поетичної свідомості та її форм».

Специфіка кодування свідомісного елемента, морфологія та способи його трансформації у часі є принципово важливим у підході до вивчення конкретних жанрових різновидів. І першорядне місце тут має питання поетичного змісту фольклорного твору та проблема *традиційної повторюваності сюжетів та мотивів*, залежності особливостей форми від особливостей змісту.

Мотив належить до вузлових категорій художньої організації фольклорного твору (тексту, сюжету), а у ширшому розумінні – фольклору як феномену культури. Світ національного фольклору складає багатство сюжетів і мотивів, які піддаються переліку і певній систематизації (частково розроблено на матеріалі казкової і неказкової прози).

Певну кількість сюжетних мотивів виділяє серед українських ліричних пісень про кохання Л.Копаниця, яка вважає, що «мотив як одиниця семантична здатний бути найбільш доступним способом ідентифікації необрядової ліричної пісні як жанру»¹. У мотивах втілюється нероздільність фольклорної дійсності і фольклорної мови, тобто плану змісту і плану вираження (Б.Путілов).

Теорія А.Дандиса та її творче продовження у працях Л.Пурпулової, Н.Черняєвої, Л.Копаниці.

Формула «мотифема-мотив-аломотив». За і проти. Класифікація Б.Путілова. Проблема особливостей механізму контактування мотиву з іншими мотивами.

Науковий дискурс сучасної української фольклористики про поняття фольклорний мотив і перспективи його функціонування. Проблема вироблення макету чи каталогу пісенних мотивів, який мав би стати попередньою базою генетичних студій над поезикою.

2. Мотифемний і мотивний компендіум української соціально-побутової лірики: рух у часі

Посилення процесу фольклоротворення у будь-якій соціальній та етнічній спільності спостерігається від початку ХХ століття, що під впливом значних соціокультурних, історичних, цивілізаційних змін у житті та свідомості людей різних

¹Копаниця Л. Лірична пісня про кохання. Сутність жанру та критерії класифікації // Копаниця Л. Поетичний текст в усній і книжній традиції. – С. 94.

прошарків українського суспільства змінило парадигму мислення носія фольклору. Зміна відобразилася у системному закріпленні інновацій в усній народній творчості, зокрема у сфері нових тем і мотивів.

Для того, щоб проаналізувати динаміку та особливості історичного руху поезики, вважаємо необхідним поетапне простеження змін в системі сюжетів і мотивів, які складають матеріальний субстрат фольклорної свідомості.

До історії питання: Ф.Колесса - «Організація дослідчої праці над українською усною словесністю» (1936). Етапи підготовчої роботи до покажчика тем і мотивів української усної словесності.

Проблема дифузії мотивів в творах соціально-побутової пісенності. О.Хмілевська, С.Грица (про циклічне відновлення давніх мотивів у новотворах) та ін.

3. На шляху від практики до методу в реалізації дослідницького проекту.

Динаміку історичних змін в комплексі мотивів і мотивів (на прикладі чумацьких пісень) спостерігаємо за матеріалами статті Н.Супрун-Яремко, в якій «сюжетні рубрики» пісенних записів з Кубані початку ХХ ст. (Г.Концевича, 30 текстів) і записи з останнього десятиліття ХХ ст. (19 текстів)². Порівняння їх дозволило виділити нам семантично-образні константи, повторювані групи і ті, що не мають місця сьогодні в регіональному репертуарі:

У Г.Концевича

у Н.Супрун-Яремко:

1. Виїзд чумацької валки із села.	_____ (нема)
2. Журба дівчини, яка провела чумака в дорогу .	_____
3. Бідування чумакової сім'ї після від'їзду господаря.	_____
4. Життєво-філософські медитації.	5. Життєво-філософські медитації
(з алегоричним підтекстом).
5. Напади розбійників на чумацьку валку.	_____
6. Чумацьке розгульне пияцтво як бажання чумака «утопити свою тугу».	4. Чумацьке гуляння з горя й туги.
7. Гірка доля чумака-наймита.	2. Нешаслива доля чумака (козака)
1. Вибір чумаком (козаком) своєї долі
8. «Спілкування» чумака з волами.	_____
9. Хвороба і смерть чумака.	3. Смерть чумака в дорозі
10. Трагічна загибель чумака під час нападу розбійників.	_____
11. Журба дружини (дівчини) чумака.	_____

² Супрун-Яремко Н. Кубанські зразки чумацької пісенності // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 3. – С. 103.

12. **Повернення** чумака додому.

13. **Нещасливе кохання** чумака.

—
—

Отож, з метою виявлення метапонятійних моделей пісенних текстів соціальної спрямованості необхідно почати із укладання «*Системного покажчика мотивем і мотивів*». Для того, щоб побачити і виділити можливі стійкі комбінації семантичних одиниць у структурі сюжетної (чи ліричної) ситуації, ми подаємо їх через предикативну формулу у схемі таблиць (див. **зразок**), згрупувавши п'ять блоків, де за основу беремо характер семантичної структури мотиву:

- I. *Мотиви* – дії / ситуації
 - II. *Мотиви* – психологічного стану персонажа
 - III. *Мотиви* - описи:
 - IV. *Мотиви* – характеристика
 - V. *Мотиви* – мовлення:
- V-D: діалоги
V-M: монологи-звертання:
- прохання,
 - заклик,
 - наказ

У середині кожного з блоків виділяємо менші підрозділи – мотивеми. Найбільш широко задіяні мотивеми першої і другої групи (дія, стан і відчуття героя), які формулюємо через субстантивні форми (кожна з яких дістає свою нумерацію за латинською абеткою). Деякі з них (наприклад, виїзд, дорога, життя, смерть, доля, туга) репрезентують загальнофольклорні глибинні смислові значення, що одночасно можуть виконувати в пісні роль «основних ліричних концептів» (за Л.Кпаницею).

Кожна з мотивем розкладається на пучок власне мотивів. Наприклад, мотивема «*виїждження*» (I.V.) формується з трьох мотивів (де С- суб'єкт дії, відчуттів тобто ліричний герой) та 8 аломотивів:

Покажчик
мотивем і мотивів
української соціально-побутової лірики
XIX ст.

Список умовних скорочень:

• Ход. – <i>Ходаковський</i> , 1974	• П. – <i>Z.Pauli</i> , 1840
• М. I – <i>Максимович</i> , 1827	• Ільк. – <i>Ількевич</i> , 2003
• М. II – <i>Максимович</i> , 1834	• Ваг. – <i>Вагилевич</i> , 1983
• М. III – <i>Максимович</i> , 1849	• Ш. – <i>Шашкевич</i> , 1973

Мотиве-ма (тема)	Власне мотив Суб'єкт= предикат= об'єкт С= П= О	Аломотив (варіант мотиву)	Назва пісні (записувач), де реалізований мотив		
			10-40-і рр. XIX ст.	50-80-і рр. XIX ст.	
	I. Мотиви – дії / ситуації				
А. Приготування до виїзду	С= готується виїжджати	<i>Козак</i> готує сідло і коня у похід	«Розвивайся, сухий дубе» (Ход.)		
		<i>Козак</i> готується виїжджати на війну	«Ой на горонці» (Ваг.)		
		<i>Козак</i> годує і напуває коня	«Що ж ти милий» (П.)		
		<i>Козаки</i> засвистали у похід	«Засвистали козаченьки» (М., I, XVII)		
		<i>Рекрут</i> , вдовиний син, сідлає коня	«Збиралися комісари» (Ход.)		
		<i>Чумак</i> готує мажі, вигодовує худобу в дорогу			
	Родичі готують =С до виїзду у військо	<i>Старша</i> сестра сідлає коня, <i>середня</i> дає хустку, <i>наймолодша</i> сестра - відпроваджує козака у військо		«Гей, мала вдова» (Ход.; М., I, № III)	
		<i>Старша</i> сестра веде коня, <i>середня</i> сестра знесе зброю, <i>менша</i> сестра розпитує козака		«Гомін, гомін» (М., I, № II), «В неділю рано» (М., I, XVI)	
		<i>Мати</i> виряджає (віддає) у військо сина		«Ой долом, долом» (Ход.), «Ой мала вдова» (М., I, № III)	

В. Виїжджан ня	С= від'їжджає до війська	Козак виїжджає в «чужу сторону»	«Ой краще, краще» (Ход.),	
		Козак виїжджає з села	«Розвивайся, сухий дубе» (Ход.),	
		Вдовиний син- <i>рекрут</i> виїжджає з двора	«Збиралися комісари» (Ход.)	
	С= виїжджає на Україну	Вдовиний син- <i>рекрут</i> виїжджає на вороному коні	«Ой за гаєм, гаєм» (Ход.)	
		Козак виїжджає на Україну між чужі люди	«Ой краще, краще» (Ход.)	
	С= від'їжджає вимушено (з горя) з рідного дому	<i>Чумак</i> покидає жінку і дрібні діти	«Зацвіла калина» (Ход.)	
		Козак виїжджає з рідного дому через лихого вітчима	«В неділю рано» (М., I, XVI)	
<i>Дівчина</i> іде з рідного краю на заробітки, плаче		«Летіла зозуленька» (Ход.)		
С. Прощан- ня, (див. також мотиви- звертання)	С= прощається з громадою	Козак прощається з громадою і просить прощення	«Розвивайся, сухий дубе» (Ход.),	
	С= прощається з матір'ю	Козак одкланюється матері	«Ой дуб на дубочка» (Ход.),	
		Козак прощається з матір'ю	«Щука-риба» (Ход.)	
		Козак одкланюється батьку і матері	«Ой на горонці» (Ваг.)	
	<i>Мати</i> прощається з сином	Мати прощається з сином- <i>козаком</i>	«Засвітали козаченьки» (М., I, XVII)	
	С= прощається з родиною	<i>Рекрут</i> просить пана побачитися на прощання з родом	«Якась буде новина» (Ільк.)	
		Сестра умліває, коли <i>рекрута</i> беруть на віз	«Було літо і зима» (Ход.)	
		Три сестри проводжають брата в похід	«Туман яром» (Ход.)	
	С= дістає на прощання хустку	Брат дістає від найменшої сестри хустку	«Туман яром» (Ход.), «Ой мала вдова» (М., I, № III)	
	С= прощається з дівчиною	Козак прощається з дівчиною, яка журиється, що він іде в солдати	«Ой не знав же козак» (Ход.)	
<i>Рекрут</i> прощається з дівчиною перед дорогою		«Якась буде новина» (Ільк.)		